

ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВА ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГА З УЧНЕМ ЯК ОЗНАКА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Е.О. Помиткін,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач відділу педагогічної психології і психології праці
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Розкрито психологічний зміст емоційно-почуттєвого компонента взаємодії педагога з учнем, висвітлено специфіку його розвитку. Наведено авторський перелік емоційно-почуттєвих станів особистості, урахування яких має сприяти розширенню традиційних уявлень про спектр емоцій у процесі діалогічної взаємодії.

Ключові слова: емоції, почуття, емоційно-почуттєва взаємодія, духовна культура.

Раскрыто психологическое содержание эмоционального компонента взаимодействия педагога с учеником, освещена специфика его развития. Приведен авторский перечень эмоционально-чувственных состояний личности, учет которых должен способствовать расширению традиционных представлений о спектре эмоций в процессе диалогического взаимодействия.

Ключевые слова: эмоции, чувства, эмоционально-чувственное взаимодействие, духовная культура.

Важлива роль емоцій і почуттів підкреслювалася як стародавніми мислителями (Геракліт, Марк Аврелій, Платон, Піфагор та ін.), так і сучасними філософами, психологами та педагогами (У.Джеймс, К.Ізард, В.П.Зінченко, І.А.Зязюн, В.О.Татенко та ін.). Позитивні емоції радості, щастя, а також і негативні (образа, гнів) у всі часи ставали предметом вивчення людини в її цілісності.

Найдавніші настанови щодо керування емоціями та почуттями знаходимо у Патанджалі. Стародавній філософ, лікар, просвітник і засновник всесвітньо відомої йогічної школи вважав, що людина має прагнути до культивування трьох основних емоційних станів: радості, співчуття та доброзичливості.

«Я побачив, що немає більше блага, ніж радіти своїм справам...», – говорить мудрий цар Соломон [8, с.101].

«В одному шукай радості та заспокоєння: в тому, щоб від однієї загальнокорисної справи переходити до іншої», – підтримує цю думку Марк Аврелій [4, с.43].

«Зроблена справа радує, але не задовольняє. Завжди здається, що потрібно було зробити більше», – неначе крізь віки дискутує з ними Л.М.Толстой та підтримує цінність позитивних почуттів: «Життя повинно й може бути нескінченною радістю» [9, с.186].

У стародавній філософській літературі знаходимо чимало порад щодо керування власними емоційними станами:

«Не женися за щастям: воно завжди знаходиться в тобі самому», – попереджає Піфагор [8, с.186].

«Найкращий спосіб захиститися від образи – не наслідувати того, хто ображає», – радить Марк Аврелій [4, с.43].

«З гнівом боротися важко: за все, що він хоче, платиш життям», – застерігає Геракліт Ефеський [8, с.58].

Здавалося б, за багато століть, протягом яких людство вивчає власний емоційний світ, воно мало б досягнути певної емоційної досконалості, однак сучасна людина й досі залишається, нерідко, безпорадною перед хвилями емоцій, почуттів і настроїв.

Мета поданої статті полягає в розкритті психологічного змісту емоційного компонента взаємодії педагога з учнем, розширенні традиційних уявлень про спектр емоційно-почуттєвих станів особистості.

За сучасними психологічними уявленнями емоції – «це особливий клас психічних процесів і станів (людини та тварин), пов'язаних із інстинктами, потребами, мотивами, тих, що відображують у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху та ін.) значущі діючі на індивіда явища і ситуації для забезпечення його життєдіяльності. Емоції слугують одним

із головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки, які спрямовані на задоволення актуальних потреб» [1, с.760].

За визначенням, поданим Г.С. Костюком, емоції та почуття розглядають як «різноманітні переживання людини, у яких відображається хід її життєвих взаємовідношень із зовнішнім світом та іншими людьми» [6, с.334].

Вищим продуктом розвитку емоцій вважають почуття. Так, короткочасна емоція подиву може трансформуватися в почуття зацікавленості, а надалі – у стійкий інтерес. Емоції людини можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими, а конфлікт між ними, як правило, є причиною неврозів.

Емоційно-почуттєва взаємодія педагога з учнем є процесом генерації та підтримки певних спільних (або ж відмінних) емоційних станів, які можуть бути як позитивними, так і негативними.

Безумовно, педагог із високим рівнем духовної культури має розвинену здатність контролювати власні емоційні стани та допомагає в цьому процесі учням, емоційно позитивно впливає на вихованців, залучаючи їх до вищих людських емоцій і переживань.

Для виявлення особливостей розвиненості емоційного компоненту взаємодії педагогів з учнями нами була розроблена спеціальна анкета, яка містила такі запитання:

1. Скільки емоцій Ви проявляєте, як правило, у процесі взаємодії з учнями?
2. Перерахуйте, будь-ласка, їх у порядку частоти проявів.
3. Які емоції Ви активізуєте в учнів у процесі навчання?
4. Якими засобами Ви це робите?
5. Яким чином Ви керуєте власними емоційно-почуттєвими станами?
6. Як Ви керуєте емоційно-почуттєвими станами учнів?
7. Які фрази Ви найчастіше використовуєте на уроці?

Обробка результатів анкетування показала, передусім, незначну обізнаність педагогів із власною емоційною сферою. Більшість із них назвала 5-6 емоцій та почуттів, які проявлялися ними на уроці. Найтиповіші – спокій, зосередженість, доброзичливість.

Серед емоцій і почуттів, які вчителі намагалися активувати в школярів, були почуття відповідальності, стан зосередженості, іноді радість і сором.

Основним засобом впливу було визначено слово вчителя й набагато рідше – особистий приклад. Відповідаючи на запитання №5 та №6, педагоги зазнали найбільших труднощів. Лише деякі з них зазначили, що використовують фізичні й дихальні вправи, методи інтелектуалізації та усвідомлення емоцій тощо.

Використовуючи наведені в анкетах типові фрази вчителя, ми розподілили їх на ті, які активізують позитивні й негативні емоційно-почуттєві стани (табл. 1 і табл. 2).

Таблиця 1

Приклад активізації позитивних інтелектуально-творчих емоційно-почуттєвих станів учнів

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
Добрий день, діти.	Врівноваженість, спокій
Сьогоднішня тема є незвичайною.	Здивування
Можливо, ми разом зможемо віднайти ще не відкриті закономірності?	Сумнів
Чи замислювалися ви над тим...	Інтерес
Я вірю, що разом ми зможемо...	Ентузіазм
Спробуйте мислити глибше, відкиньте все звичне, подолайте стереотипи!	Зосередженість
Ми стоїмо на порозі відкриття! Кожна ваша відповідь наближає нас до істини!	Передчуття
Ось вона, потрібна нам думка (результат)! Це саме те, що ми шукали!	Осяяння, інсайт
Тепер ми це знаємо і можемо використовувати!	Впевненість
Які ви молодці! Ваш клас унікальний!	Натхнення

**Приклад активізації негативних духовно-моральних
емоційно-почуттєвих станів учнів**

Типові фрази вчителя	Типові емоційні стани учнів
А, це знову ваш клас...	Неприязнь
Чому всі проблеми пов'язані з вашим класом?	Тривога
Можливо, ви не дуже стараетесь?	Провина
Ми вивчаємо дуже прості теми, які ви ніяк не можете зрозуміти...	Сором
Мені, звичайно, байдуже...	Нехтування
Чи це клас у вас такий... Не знаю...	Прийиження
Хоч зі школи тікай...	Зловтіха
Дивіться, як я легко це роблю, а ви...	Заздрість
Але нічого, скоро іспити... Поклали зошити на край парти!	Страх
Сідай, два. Хочу завтра побачити твоїх батьків. Готуйся...	Самотність, відчай

Ознайомлення педагогів із впливом типових педагогічних фраз на емоційні стани учнів відкриває можливості психологічно грамотно будувати взаємодію з дітьми.

Слід зазначити, що незнання власного внутрішнього світу є причиною низької здатності до керування емоційно-почуттєвими станами та невміння передавати свої емоційні стани іншим, створювати та підтримувати певну емоційну атмосферу в колективі. Зрозуміло, що відповідні здатності та вміння є надзвичайно важливими саме в професії педагога, який організовує взаємодію учнів, студентів. Зважаючи на це, для покращення обізнаності педагогічних працівників з емоційно-почуттєвими станами особистості було розроблено перелік найбільш відомих емоцій і почуттів, що подані в таблиці 3. До неї увійшли найбільш уживані характеристики, що описують афективну сферу особистості, до яких можна вживати слово «емоція», «почуття», «особистісний стан».

Ознайомлення з наведеним переліком руйнує стереотипи щодо обмеженості емоційного реагування людини та розкриває перед педагогом перспективи розширення власного репертуару педагогічних сценаріїв. Використовуючи наведений перелік, доцільно залучати педагогічний персонал до тренінгових вправ, спрямованих на розвиток здатності керування власними емоційно-почуттєвими станами, навичок позитивного емоційного реагування, створення сприятливої емоційної атмосфери у взаємодії з учнями, коли і педагог, і вихованці переживають одні й ті ж самі почуття, що унеможлиблює емоційний дисонанс.

Таким чином, розвиток емоційної складової духовної культури педагога має здійснюватися не тільки через розширення уявлень про спектр людських емоцій, але й завдяки оволодінню практичними навичками емоційної саморегуляції.

Перелік типових емоційно-почуттєвих станів особистості

1. Азарт	46. Горе	91. Зневага	136. Обоження	181. Розчарування
2. Активність	47. Гумор	92. Зняковість	137. Образа	182. Розчулення
3. Апатія	48. Дисгармонія	93. Зосередженість	138. Обурення	183. Самотність
4. Безпека	49. Дисонанс	94. Зневіра	139. Огида	184. Сарказм
5. Безтурботність	50. Доброзичливість	95. Інсайт	140. Острах	185. Свобода
6. Бадьорість	51. Доброта	96. Інтерес	141. Осяяння	186. Святковість
7. Байдужість	52. Довіра	97. Іронія	142. Ошелешеність	187. Симпатія
8. Беззахисність	53. Допитливість	98. Краса	143. Патріотизм	188. Скорбота
9. Безпека	54. Досада	99. Лагідність	144. Перевага	189. Слава
10. Безпорадність	55. Дружба	100. Лінь	145. Передчуття	190. Смак
11. Безсилля	56. Ейфорія	101. Лукавство	146. Переляк	191. Сміх
12. Благоговіння	57. Екзальтація	102. Любов	147. Печаль	192. Смирненість
13. Благодатність	58. Екстаз	103. Лють	148. Пиха	193. Смуток
14. Благополуччя	59. Енергійність	104. Міра	149. Піднесення	194. Сором
15. Близькість	60. Ентузіазм	105. Милування	150. Підозрілість	195. Співчуття
16. Біль	61. Єдність	106. Милосердя	151. Підтримка	196. Співзвучність
17. Боязнь	62. Жорстокість	107. Надія	152. Плаксивість	197. Спокій
18. Буденність	63. Жага	108. Напруга	153. Повага	198. Справедливість
19. Вдячність	64. Жалість	109. Насолода	154. Подив	199. Сприйнятливість
20. Великодушність	65. Жаль	110. Настороженість	155. Подяка	200. Спустошеність
21. Велич	66. Жах	111. Натхнення	156. Покірність	201. Стомленість
22. Веселощі	67. Загроза	112. Небезпека	157. Поміркованість	202. Страждання
23. Відвага	68. Задоволеність	113. Невинність	158. Помста	203. Страх
24. Відвертість	69. Заздрість	114. Незворушність	159. Порожнеча	204. Стурбованість
25. Відданість	70. Завзятість	115. Невдоволення	160. Потворство	205. Суєта
26. Відкритість	71. Закоханість	116. Невпевненість	161. Похмурість	206. Сум
27. Відповідальність	72. Занепокоєння	117. Недовіра	162. Почесті	207. Сумнів
28. Відраза	73. Завзяття	118. Незавершеність	163. Праота	208. Сум'яття
29. Відстороненість	74. Заклопотаність	119. Незадоволеність	164. Презирство	209. Суперництво
30. Відчай	75. Залежність	120. Незручність	165. Привітність	210. Супротив
31. Відчуженість	76. Засмучення	121. Ненависть	166. Прив'язаність	211. Схвильованість
32. Віра	77. Замішання	122. Необхідність	167. Пригніченість	212. Такт
33. Виключність	78. Засудження	123. Непотрібність	168. Приголомшеність	213. Теплога
34. Влада	79. Захват	124. Неприязнь	169. Приниження	214. Тривога
35. Вознесеність	80. Захищеність	125. Несамовитість	170. Приреченість	215. Туга
36. Впевненість	81. Захоплення	126. Нетерпіння	171. Прихильність	216. Турбота
37. Врівноваженість	82. Заціпеніння	127. Неухажність	172. Провина	217. Умиротворення
38. Втома	83. Зацікавленість	128. Нехтування	173. Прозріння	218. Упередженість
39. Гармонія	84. Збентеження	129. Ніжність	174. Просвітлення	219. Урочистість
40. Героїзм	85. Збудження	130. Ніжковість	175. Протириччя	220. Хвилювання
41. Гидливість	86. Зверхність	131. Низькість	176. Пустощі	221. Холодність
42. Гідність	87. Здивування	132. Ностальгія	177. Радість	222. Царственість
43. Гнів	88. Зібраність	133. Нудьга	178. Ревнощі	223. Цікавість
44. Голод	89. Злість	134. Обережність	179. Розгубленість	224. Цинізм
45. Гордість	90. Зловтіха	135. Обов'язок	180. Роздратування	225. Честь
				226. Щастя

Подальші дослідження, на наш погляд, доцільно спрямувати на розробку дієвих засобів психологічної діагностики та розвитку емоційного компоненту діалогічної взаємодії педагогів.

Література

1. Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное / Сост. и общ. ред. Б.Г.Мещеряков, В.П.Зинченко. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-Еврознак, 2009. – С. 760.

2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
3. Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард. – СПб.: Питер, 2011. – 461 с.
4. Марк Аврелий. Наедине с собой. Размышления. Перевод с древнегреческого. – Киев-Черкасы. – 1993. – С.43.
5. Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. —288 с.
6. Психологія. Підручник для педагогічних ВУЗів. За ред. Г.С.Костюка. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1968. – С.334.
7. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології: навч. посіб. / В.В. Рибалка / Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. – К., 2006. – 529, [1] с.
8. Таранов П.С. Философия изнутри / П.С. Таранов. Том 1. – М.: «Острожье», 1996. – С. 186.
9. Толстой Л.Н. Круг чтения: Избранные, собранные и расположенные на каждый день Л.Толстым мысли многих писателей об истине, жизни и поведении / Л.Н. Толстой. – Т.1. – М.: Политиздат, 1991. – С.186, 450.
10. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Роберт Фрейджер, Джеймс Фейдимен; [пер. с англ.]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с.
11. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – 430 с.